
Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 12 (2004)

Νεο-λαϊκισμός

Πάθη και πολιτική: Τα διακυβεύματα της
δημοκρατίας

Chantal Mouffe

doi: [10.12681/sas.766](https://doi.org/10.12681/sas.766)

Copyright © 2015, Chantal Mouffe

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Mouffe, C. (2015). Πάθη και πολιτική: Τα διακυβεύματα της δημοκρατίας. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 12, 39–53. <https://doi.org/10.12681/sas.766>

Πάθη και πολιτική¹

Τα διακυβεύματα της δημοκρατίας

Chantal Mouffe*

Στην πολιτική επιστήμη έχει κυριαρχήσει τα τελευταία δέκα, περίπου, χρόνια η αντίληψη ότι το συγκρουσιακό μοντέλο της πολιτικής, η αντίθεση Δεξιάς-Αριστεράς, έχει ήδη ξεπεραστεί από τις διαδικασίες συναινετικής πολιτικής που εφαρμόζονται, προπάντων, στις δυτικές δημοκρατίες. Η αντίληψη αυτή, που παραδειγματικά καταγράφεται στο έργο του U. Beck και του A. Giddens, επεξεργάζεται το μοντέλο της δεύτερης ή ανακλαστικής νεωτερικότητας που υπερβαίνει την αντίθεση φίλου-εχθρού (C. Schmitt), η οποία χαρακτηρίζει τις βιομηχανικές κοινωνίες της πρώτης νεωτερικότητας. Αντ' αυτού προτείνουν ένα μοντέλο υπο-πολιτικής, που έχει ως κύριο άξονα την υπέρβαση προβλημάτων τα οποία αποτελούν προβλήματα ζωής ή θανάτου για τις κοινωνίες του παρόντος. Στην αντίληψη αυτή αντιπαραβάλλεται ένα μοντέλο πολιτικής που, εκκινώντας από την αναγνώριση της εξακολουθητικής ύπαρξης αντιθέσεων στις σύγχρονες κοινωνίες, συμβάλλει στη δημιουργία μιας 'δυναμικής αγωνιστικής' –με την έννοια της αντιπαλότητας ιδεών και συμφερόντων– δημόσιας σφαίρας, στο πλαίσιο της οποίας αντιπροτείνονται πολιτικές που εκφράζουν τις μη αρθρωμένες επιθυμίες των μαζών.

Εδώ και καιρό με απασχολεί η όλο και μεγαλύτερη αδυναμία μας να θεωρήσουμε με πολιτικούς όρους τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες μας· δηλαδή, να τα δούμε ως προβλήματα που η λύση τους απαιτεί πολιτικές και όχι απλώς τεχνικές αποφάσεις. Πολιτικές είναι οι αποφάσεις όταν έχουμε να επιλέξουμε ανάμεσα σε πραγματικά διαφορετικές προτάσεις, προτάσεις οι οποίες προϋποθέτουν την ύπαρξη αντιπαρατιθέμενων,

---

* Καθηγήτρια Πολιτικής Θεωρίας στο Κέντρο για τη Μελέτη της Δημοκρατίας, στο Πανεπιστήμιο του Westminster (Λονδίνο).

πλην νόμιμα αποδεκτών, προγραμμάτων για την οργάνωση της συλλογικής μας ζωής. Γινόμαστε, όπως φαίνεται, μάρτυρες όχι του τέλους της ιστορίας, αλλά του τέλους της πολιτικής. Ακριβώς αυτό δεν είναι το μήνυμα που στέλνουν τα σύγχρονα ρεύματα στην πολιτική θεωρία και κοινωνιολογία, αλλά και οι ίδιες οι πρακτικές των μεγάλων πολιτικών κομμάτων; Όλοι διατείνονται ότι το συγκρουσιακό πρότυπο πολιτικής έχει πια ξεπεραστεί και ότι έχουμε εισέλθει σε μια νέα φάση, στη φάση της ανακλαστικής νεωτερικότητας, όπου είναι δυνατή η οικοδόμηση μιας περιεκτικής συναίνεσης γύρω από το 'ριζοσπαστικό κέντρο'. Όσοι διαφωνούν με αυτή τη συναίνεση, απορρίπτονται ως κατάλοιπα του παρελθόντος ή γίνονται στόχοι ηθικής καταδίκης. Η ηθική έχει προαχθεί σε κυρίαρχη αφήγηση: έτσι, υποκαθιστά ως πλαίσιο κοινωνικής δράσης τους πολιτικούς και κοινωνικούς λόγους που έχουν σήμερα απαξιωθεί. Η ηθική ορολογία αναδεικνύεται με ραγδαίους ρυθμούς στο μόνο νόμιμο λεξιλόγιο: πλέον μας καλούν να σκεφτόμαστε όχι με όρους Δεξιάς και Αριστεράς, αλλά με όρους καλού και κακού.

Αυτή η υποκατάσταση της πολιτικής από την ηθική σημαίνει ότι, σήμερα, στη δημοκρατική πολιτική δημόσια σφαίρα έχει εκλείψει η 'αγωνιστικού' τύπου αντιπαράθεση γύρω από εναλλακτικές δυνατότητες σε σχέση με την κρατούσα τάξη πραγμάτων· ως αποτέλεσμα, η σφαίρα αυτή έχει αποδυναμωθεί σημαντικά, γεγονός που προκαλεί διόγκωση της δυσαρέσκειας προς τους φιλελεύθερους δημοκρατικούς θεσμούς. Και αυτή η δυσαρέσκεια εκφράζεται μέσα από την αύξηση της αποχής στις εκλογές και την απήχηση που βρίσκουν κόμματα της λαϊκιστικής δεξιάς τα οποία έρχονται σε ρήξη με το πολιτικό κατεστημένο.

Πολλοί είναι οι λόγοι που εξηγούν την έκλειψη μας γνήσια πολιτικής θεώρησης των πραγμάτων· ανάμεσά τους, η επικράτηση του νεοφιλελεύθερου προτύπου παγκοσμιοποίησης και η επιρροή της ατομικιστικής καταναλωτικής κουλτούρας που είναι πλέον διάχυτη στις περισσότερες προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες. Από μια αυστηρώς πολιτική σκοπιά, είναι σαφές ότι η κατάρρευση του κομμουνισμού και η άρση των πολιτικών διαχωριστικών γραμμών που διαμόρφωναν το πολιτικό φαντασιακό κατά το μεγαλύτερο μέρος του προηγούμενου αιώνα προκάλεσαν τη διάλυση των πολιτικών δεικτών της κοινωνίας. Η συνεχής άμβλυνση των διαχωριστικών γραμμών ανάμεσα σε Δεξιά και Αριστερά, άμβλυνση για την οποία πολλοί πανηγυρίζουν, συνιστά, κατά τη γνώμη μου, έναν από τους κύριους λόγους που η δημοκρατική πολιτική δημόσια σφαίρα καθίσταται όλο και περισσότερο κενή σημασίας. Οι συνέπειες για τη δημοκρατική πολιτική είναι αρνητικές. Θα επανέλ-

θω σε αυτό το σημείο, αφού πρώτα εξετάσω τις ευθύνες που φέρει η πολιτική θεωρία για τη σημερινή μας ανικανότητα να σκεφτούμε με πολιτικούς όρους –ένα φαινόμενο που με ανησυχεί ιδιαίτερα ως θεωρητικό της πολιτικής.

Οι αδυναμίες της φιλελεύθερης δημοκρατικής θεωρίας

Τα τελευταία χρόνια, τη θέση της παραδοσιακής αντίληψης περί δημοκρατίας ως μηχανισμού άθροισης προτιμήσεων –του ‘αθροιστικού’ μοντέλου– παίρνει σταδιακά ένα νέο παράδειγμα: η ‘διαβουλευτική δημοκρατία’. Μια από τις θεμελιώδεις παραδοχές αυτού του νέου προτύπου είναι ότι τα πολιτικά ζητήματα είναι, από τη φύση τους, ηθικά και μπορούν, συνεπώς, να διευθετηθούν με ορθολογικό τρόπο. Αντικειμενικός στόχος μιας δημοκρατικής κοινωνίας είναι, κατά την άποψη αυτή, η επίτευξη έλλογης συναίνεσης. Η συναίνεση αυτή θα ήταν απόρροια εφαρμογής διαβουλευτικών διαδικασιών με σκοπό τη διαμόρφωση αμερόληπτων αποτελεσμάτων που θα εξυπηρετούσαν εξίσου τα συμφέροντα όλων. Όλοι όσοι αμφισβητούν τη δυνατότητα μιας τέτοιας συναίνεσης και υποστηρίζουν, αντιθέτως, ότι το πολιτικό είναι ένας τομέας όπου η διαφωνία θα πρέπει να θεωρείται κάτι το λογικά αναμενόμενο, κατηγορούνται ότι υπονομεύουν την ίδια τη δημοκρατία. Όπως το έθεσε ο Jürgen Habermas (1996: 1493):

‘Αν τα θέματα δικαίου δεν είναι δυνατόν να θεωρηθούν ανεξάρτητα από την ηθική αυτο-κατανόηση ανταγωνιστικών μορφών ζωής, εάν δηλαδή, παραξιακής σημασίας συγκρούσεις αξιών και αντιθέσεις διέπουν αναγκαίως όλα τα επίδικα ζητήματα, τότε καταλήγουμε μοιραία σε μια αντίληψη περί πολιτικής που πλησιάζει εκείνη του Carl Schmitt’.

Η τάση αυτή στην πολιτική θεωρία να συγχέεται η πολιτική με την ηθική –νοούμενη με ρασιοναλιστικούς και καθολικούς όρους– επιδιώκει να διαγράψει μια πτυχή της πολιτικής που δεν μπορεί, στην πραγματικότητα, να εξαλειφθεί: τον ανταγωνισμό. Η προσέγγιση αυτή συνέβαλε στην υποκατάσταση του πολιτικού από το δικαίκο και το ηθικό, πεδία στα οποία η λήψη αμερόληπτων αποφάσεων θεωρείται εφικτή. Υπάρχει, ως εκ τούτου, βαθιά σχέση ανάμεσα σε αυτού του είδους την πολιτική θεωρία και στην υποβάθμιση του πολιτικού. Γι’ αυτό και θεωρώ ανησυχητικό το γεγονός ότι το διαβουλευτικό πρότυπο δημοκρατίας παρουσιάζεται συχνά ως ιδιαίτερα κατάλληλο για τις ανάγκες του σημερινού σταδίου της δημοκρατίας. Δεν χωρά αμφιβολία ότι το θεωρητικό αυτό σχήμα συνάδει με την πολιτική του ‘τρίτου

δρόμου' και τους ισχυρισμούς της ότι τίθεται 'πέραν της Αριστεράς και της Δεξιάς'· αλλά, όπως υποστηρίζω παρακάτω, αυτή ακριβώς η μετα-πολιτική οπτική είναι που μας εμποδίζει να σκεφτούμε πολιτικά, να θέσουμε πολιτικά ερωτήματα και να προτείνουμε πολιτικές λύσεις.

Η υποκατάσταση του πολιτικού από το δικαιοκό είναι ιδιαίτερα εμφανής στο έργο του John Rawls. Ο Rawls προβάλλει το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ ως το καλύτερο παράδειγμα αυτού που αποκαλεί 'ελεύθερη άσκηση του δημόσιου λόγου', ως το κατεξοχήν, κατά τη γνώμη του, πρότυπο δημοκρατικής διαβούλευσης. Ένα ακόμη δείγμα της ίδιας τάσης παρέχει ο Ronald Dworkin που, σε πολλά κείμενά του, αποδίδει πρωτεύοντα ρόλο στην ανεξάρτητη δικαιοσύνη, την οποία ανάγει σε ερμηνευτή της πολιτικής ηθικής της κοινότητας. Σύμφωνα με αυτόν, όλα τα θεμελιώδη ζητήματα που αντιμετωπίζει μια πολιτική κοινότητα –θέματα ανεργίας, εκπαίδευσης, λογοκρισίας, ελευθερίας του συνεταιριζέσθαι, κ.ο.κ.– μπορούν να επιλυθούν καλύτερα από τους δικαστές, υπό τον όρο ότι αυτοί ερμηνεύουν το Συντάγμα εν αναφορά προς την αρχή της πολιτικής ισότητας. Στην κοσμοαντίληψη του Dworkin, τα ζητήματα που απομένουν να συζητηθούν και να αποφασιστούν στον πολιτικό στίβο είναι πολύ λίγα.

Ακόμη και ένας πραγματιστής, όπως ο Richard Rorty, παρά τη σημαντική και ενδελεχή κριτική του προς την ορθολογιστική προσέγγιση, δεν διατυπώνει ουσιαστικά καμία εναλλακτική θέση. Και αυτός πλειοδοτεί υπέρ της συναίνεσης και παραγνωρίζει τη διάσταση του πολιτικού. Βέβαια, η συναίνεση που επαγγέλλεται, επιτυγχάνεται με την πειθώ και τη 'συναισθηματική αγωγή', όχι με έλλογη επιχειρηματολογία· εντούτοις, πιστεύει στη δυνατότητα μιας απόλυτα περιεκτικής συναίνεσης και, συνεπώς, στην εξαφάνιση του ανταγωνισμού.

Η σημερινή κατάσταση μπορεί να ερμηνευθεί ως ολοκλήρωση μιας τάσης η οποία, όπως υποστήριξε ο Carl Schmitt, είναι εγγεγραμμένη στο είναι του φιλελευθερισμού, που χαρακτηρίζεται από μια εγγενή ανικανότητα να σκεφτεί με όρους καθαρά πολιτικούς, με συνέπεια να προσφεύγει σε λόγους άλλης υφής: οικονομικούς, ηθικούς ή νομικούς. Φαίνεται, ίσως, παράδοξο έως και διαστροφικό να επικαλείται κανείς τον Schmitt, δεδηλωμένο εχθρό της φιλελεύθερης δημοκρατίας, στην προσπάθεια να θεραπεύσει τις ανεπάρκειες των φιλελεύθερων δημοκρατικών θεωρητικών. Παρόλα αυτά, είμαι πεπεισμένη ότι συχνά μαθαίνει κανείς περισσότερα από δομείς επικριτές παρά από ωμούς απολογητές.

Η κύρια αρετή της κριτικής του Schmitt είναι ότι φωτίζει το βασικό

μειονέκτημα της φιλελεύθερης σκέψης: την αδυναμία της να εννοήσει την ιδιαίζουσα φύση του πολιτικού. Στο έργο του *Η Έννοια του Πολιτικού*, ο Schmitt (1988: 106-107) γράφει:

Με έναν οπωσδήποτε συστηματικό τρόπο, η φιλελεύθερη σκέψη αποφεύγει και αγνοεί το κράτος και την πολιτική και κινείται αντ' αυτού σε μια τυπική, συνεχώς επανερχόμενη πολωτικότητα δύο ετερογενών σφαιρών, συγκεκριμένα ηθικής και οικονομίας, πνεύματος και εμπορίου, μόρφωσης και περιουσίας. Η κριτική δυσπιστία απέναντι στο κράτος και την πολιτική εξηγείται εύκολα από τις αρχές του συστήματος για το οποίο ο μεμονωμένος άνθρωπος πρέπει να παραμείνει *terminus ad quo* και *terminus ad quem*.

Με άλλα λόγια, η φιλελεύθερη σκέψη είναι εκ φύσεως τυφλή απέναντι στο πολιτικό: ο ατομικισμός του φιλελευθερισμού συνεπάγεται την εκ μέρους του ανικανότητα να κατανοήσει τον τρόπο σχηματισμού συλλογικών ταυτοτήτων. Αυτό καθαυτό, όμως, το πολιτικό αφορά συλλογικές μορφές ταύτισης: το πολιτικό έχει να κάνει με τη διαμόρφωση ενός 'Εμείς' εναντίον 'Αυτών', με σύγκρουση και ανταγωνισμό: η *differentia specifica* του πολιτικού, για να χρησιμοποιήσω τη φράση του Schmitt, είναι ο διαχωρισμός φίλου-εχθρού. Ορθολογισμός, ωστόσο, σημαίνει άρνηση της θέσης ότι ο ανταγωνισμός είναι αδύνατο να εξαλειφθεί. Είναι επόμενο, λοιπόν, ο φιλελεύθερος ορθολογισμός να μη μπορεί να συλλάβει τη φύση του πολιτικού. Ο φιλελευθερισμός είναι υποχρεωμένος να αρνείται τον ανταγωνισμό, αφού ο ανταγωνισμός φέρνει στην επιφάνεια την απαράκαμπτη στιγμή της απόφασης – με την ισχυρή έννοια της απόφασης που λαμβάνεται σε ένα πεδίο που δεν είναι πρόσφορο σε αποφάσεις – και φανερώνει έτσι τα όρια κάθε έλλογης συναίνεσης.

Κατά την άποψή μου, αυτό που εμποδίζει τη φιλελεύθερη θεωρία να κατανοήσει την πολιτική της δημοκρατίας είναι ακριβώς η άρνηση του ανταγωνισμού. Δεν μπορεί, όμως, να εξαφανίσει κανείς το πολιτικό στην ανταγωνιστική του διάσταση απλώς και μόνο με το να το αρνείται, με το να ονειρεύεται την ανυπαρξία του (το τυπικό διάβημα του φιλελευθερισμού): μια τέτοια άρνηση οδηγεί απλώς σε αδυναμία: και η φιλελεύθερη σκέψη είναι αδύναμη όταν έρχεται αντιμέτωπη με ανταγωνισμούς που πιστεύει ότι ανήκουν στο παρελθόν, σε μια εποχή όπου ο Λόγος δεν είχε επιβληθεί στα αρχαϊκά πάθη. Στην αδυναμία αυτή οφείλεται, όπως δείχνω παρακάτω, η σημερινή δυσχέρεια κατανόησης της φύσης και των αιτίων του νέου φαινομένου του δεξιού λαϊκισμού που εξαπλώνεται σε ολόκληρη την Ευρώπη. Γι' αυτό και είναι εξαιρετικά σημαντικό να προσέξουμε την ιδέα του Schmitt ότι το πολιτικό μπορεί να κατανοηθεί 'μόνο μέσω της αναφοράς στην πραγ-

ματική δυνατότητα κατάταξης σε Φίλους και Εχθρούς, αδιάφορο ποια θρησκευτική, ηθική, αισθητική, οικονομική αξιολόγηση του Πολιτικού συνεπάγεται αυτή η κατάταξη' (Schmitt 1988: 58). Με την καίρια αυτή επισήμανση, ο Schmitt εφιστά την προσοχή μας στο γεγονός ότι το πολιτικό είναι συνυφασμένο με την ύπαρξη εχθρότητας στις ανθρώπινες κοινωνίες, μια εχθρότητα που μπορεί να λάβει διάφορες μορφές και εκδηλώνεται σε πολλές κατηγορίες ανθρώπινων σχέσεων. Κατά τη γνώμη μου, η παραδοχή αυτή αποτελεί το αναγκαίο σημείο εκκίνησης για τον στοχασμό γύρω από τους σκοπούς της δημοκρατίας.

Ο Schmitt ποτέ δεν ανέπτυξε θεωρητικά αυτές τις ιδέες. Προσπάθησα, για τον λόγο αυτό, να τις διατυπώσω επαρκέστερα στο έργο μου, στη βάση μιας κριτικής της ουσιοκρατίας που αναπτύχθηκε σε διάφορα ρεύματα της σύγχρονης σκέψης. Η κριτική αυτή αναδεικνύει ως κύρια αδυναμία του φιλελευθερισμού το ότι προϋποθέτει μια λογική του κοινωνικού που αντιλαμβάνεται το είναι ως παρουσία και θεωρεί ότι η αντικειμενικότητα ενυπάρχει στα ίδια τα πράγματα. Ως εξ αποτελέσματος, δεν μπορεί να συλλάβει τη διαδικασία κατασκευής των πολιτικών ταυτοτήτων. Αδυνατεί να κατανοήσει ότι η ταυτότητα κατασκευάζεται πάντα ως 'διαφορά' και ότι η κοινωνική αντικειμενικότητα διαμορφώνεται με πράξεις δύναμης και εξουσίας. Ο φιλελευθερισμός δεν αναγνωρίζει ότι κάθε μορφή κοινωνικής αντικειμενικότητας είναι, εντέλει, πολιτική και ότι φέρει τα ίχνη των πράξεων αποκλεισμού που διέπουν τη συγκρότησή της.

Η έννοια του 'καταστατικού έξωθεν' συμβάλλει στη διαύγαση αυτής της ιδέας. Ο Henry Staten (1985) χρησιμοποιεί τον όρο αυτό για να αναφερθεί σε ένα πλήθος θεμάτων που ανέπτυξε ο Jacques Derrida μέσα από έννοιες όπως *σμπλήρωμα*, *ίχνος* και *διαφορά*. Ο όρος 'καταστατικό έξωθεν' στόχο έχει να τονίσει ότι η δημιουργία μιας ταυτότητας συνεπάγεται τον καθορισμό μιας διαφοράς, συχνά στη βάση διχοτομικών ιεραρχήσεων, όπως μορφή και ύλη, μαύρο και άσπρο, άνδρας και γυναίκα. Μόνο αν κατανοήσουμε ότι κάθε ταυτότητα είναι σχεσιακή και ότι η αναγνώριση μιας διαφοράς –δηλαδή, η αναγνώριση ενός 'Άλλου' που αποτελεί ένα 'έξωθεν'– είναι προϋπόθεση για την ύπαρξη κάθε ταυτότητας, μπορούμε να διατυπώσουμε καλύτερα το επιχείρημα του Schmitt σχετικά με την πάντοτε παρούσα δυνατότητα να αναπτυχθούν σχέσεις φίλου-εχθρού. Με άλλα λόγια, τότε μπορούμε σταδιακά να καταλάβουμε το πώς οι κοινωνικές σχέσεις γίνονται πεδίο εκκόλαψης του ανταγωνισμού.

Όπως ήδη επισημάνθηκε, οι πολιτικές ταυτότητες, που είναι πάντα συλ-

λογικές ταυτότητες, προϋποθέτουν τη δημιουργία ενός 'Εμείς' που μπορεί να υπάρξει μόνο διαχωριζόμενο από ένα 'Αυτοί.' Η σχέση αυτή δεν είναι κατανάγκη ανταγωνιστική. Αλλά είναι πάντοτε δυνατό η σχέση 'Εμείς'-'Αυτοί' να μετατραπεί σε σχέση φίλου-εχθρού. Τούτο συμβαίνει όταν αρχίσουμε να θεωρούμε ότι ο 'Άλλος', που μέχρι πρότινος φαινόταν απλώς διαφορετικός, θέτει σε αμφισβήτηση την ταυτότητά μας και απειλεί την ύπαρξη μας. Από τη στιγμή εκείνη και μετά, κάθε μορφή σχέσης 'Εμείς'-'Αυτοί' –θρησκευτική, εθνική ή οικονομική– μεταβάλλεται σε πεδίο ανταγωνισμού.

Είναι σημαντικό να καταλάβουμε ότι η ίδια η συνθήκη δυνατότητας σχηματισμού πολιτικών ταυτοτήτων αποτελεί τη συνθήκη αδυνατότητας μιας κοινωνίας από την οποία ο ανταγωνισμός θα είχε εκλείψει. Ο ανταγωνισμός –όπως τόνισε κατ' επανάληψη ο Schmitt– αποτελεί μία διαρκώς παρούσα δυνατότητα. 'Πολιτικό' ονομάζω τη διάσταση του ανταγωνισμού. Διαχωρίζω το 'πολιτικό' από την 'πολιτική', η οποία αναφέρεται σε ένα σύνολο πρακτικών και θεσμών που στόχο έχουν τη διασφάλιση της τάξης, την οργάνωση της ανθρώπινης συνύπαρξης κάτω από συνθήκες που είναι πάντοτε συγκρουσιακές, καθώς διέπονται από το 'πολιτικό'. Θα μπορούσε κανείς να πει, χρησιμοποιώντας την ορολογία του Heidegger, ότι το 'πολιτικό' κείται στο επίπεδο του οντολογικού, ενώ η πολιτική ανήκει στο οντικό.

Αγωνιστικός πλουραλισμός

Οι συλλογισμοί αυτοί γύρω από τα ελαττώματα της φιλελεύθερης δημοκρατικής θεωρίας καθιστούν σαφή τα ερείσματα της πεποίθησής μου ότι, για να εννοήσουμε τη φύση της δημοκρατικής πολιτικής και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει, χρειάζεται μια εναλλακτική πρόταση έναντι των δύο κύριων προσεγγίσεων στη δημοκρατική θεωρία. Η μία από αυτές τις προσεγγίσεις, το αθροιστικό πρότυπο, θεωρεί ότι οι πολιτικοί δρώντες υποκινούνται από την επιδίωξη των συμφερόντων τους· η άλλη, το διαβουλευτικό πρότυπο, τονίζει τον ρόλο του λόγου και των ζητημάτων ηθικής. Και τα δύο αυτά πρότυπα παραβλέπουν τον κομβικό ρόλο των 'παθών' στη δημιουργία συλλογικών πολιτικών ταυτοτήτων. Κατά τη γνώμη μου, δεν μπορεί κανείς να κατανοήσει τη δημοκρατική πολιτική ζωή αν δεν αναγνωρίσει τα πάθη ως κινητήρια δύναμη στο πολιτικό πεδίο. Γι' αυτό και επιχειρώ την επεξεργασία ενός νέου προτύπου: του 'αγωνιστικού πλουραλισμού.' Το πρότυπο αυτό στοχεύει στην επαρκή ανάλυση όλων των ζητημάτων που τα δύο άλλα, με τα

ορθολογιστικά, ατομικιστικά τους πλαίσια, δεν μπορούν να πραγματευθούν με κατάλληλο τρόπο.

Το επιχείρημά μου είναι το εξής: η αναγνώριση της διάστασης του πολιτικού επιτρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι μία από τις κύριες προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει η δημοκρατική πολιτική ζωή αφορά το πώς θα τιθασεύσει την εχθρότητα και θα εκτονώσει τον ανταγωνισμό που εγκυμονούν οι κάθε είδους ανθρώπινες σχέσεις. Το θεμελιώδες ζήτημα για τη δημοκρατία δεν είναι η επίτευξη έλλογης συναίνεσης, δηλαδή μιας συναίνεσης που δεν θα βασίζεται στον αποκλεισμό: κάτι τέτοιο θα απαιτούσε την κατασκευή ενός 'Εμείς' στο οποίο δεν θα αντιστοιχούσε κανένα 'Αυτοί'. πρόκειται για μια χιμαιρική επιδίωξη, εφόσον –όπως έχουμε δει– προϋπόθεση για τη συγκρότηση ενός 'Εμείς' είναι ο διαχωρισμός του από ένα 'Αυτοί.' Το κύριο θέμα για τη δημοκρατική πολιτική είναι, απεναντίας, η διαμόρφωση της διαχωριστικής γραμμής 'Εμείς'-'Αυτοί' κατά τρόπο που να συμβαδίζει με τον πλουραλισμό. Το ιδιάζον γνώρισμα της σύγκρουσης δημοκρατίας είναι ακριβώς η εκ μέρους της αποδοχή και νομιμοποίηση της σύγκρουσης: στις δημοκρατικές κοινωνίες, συνεπώς, η σύγκρουση όχι μόνο δεν μπορεί, αλλά και δεν πρέπει να καταργηθεί. Η δημοκρατική πολιτική ζωή προϋποθέτει ότι οι άλλοι δεν θεωρούνται εχθροί που πρέπει να καταστραφούν, αλλά αντίπαλοι, των οποίων τις ιδέες πρέπει να πολεμήσουμε, ενδεχομένως και με πάθος, χωρίς όμως ποτέ να αμφισβητούμε το δικαίωμά τους να τις υποστηρίζουν. Με άλλα λόγια, το σημαντικό είναι να μην παίρνει η σύγκρουση τη μορφή 'ανταγωνισμού' (αγώνας μεταξύ εχθρών), αλλά 'αγωνισμού' (αγώνας μεταξύ αντιπάλων). Στόχος της δημοκρατικής πολιτικής είναι ο μετασχηματισμός του δυνητικού ανταγωνισμού σε αγωνισμό.

Αυτός είναι και ο λόγος που κεντρική κατηγορία της δημοκρατικής πολιτικής είναι η κατηγορία του 'αντιπάλου', του αντιμάχου, με τον οποίο μας ενώνει η κοινή προσηλωση στη δημοκρατική αρχή της 'ελευθερίας και ισότητας για όλους', αλλά μας χωρίζουν διαφωνίες σχετικά με την ερμηνεία της. Οι αντίπαλοι μάχονται ο ένας τον άλλο γιατί επιδιώκουν να κυριαρχήσει η ερμηνεία τους: δεν αμφισβητούν, όμως, το δικαίωμα των αντιπάλων τους να αγωνίζονται για την επικράτηση της δικής τους θέσης. Η 'αγωνιστική αντιπαράθεση' –όρος ύπαρξης μιας ζωντανής δημοκρατίας– συνίσταται σε αυτή ακριβώς τη σύγκρουση μεταξύ αντιπάλων.² Στο αγωνιστικό πρότυπο, προεξάρχον μέλημα της πολιτικής της δημοκρατίας δεν είναι ούτε η εξάλειψη των παθών ούτε ο περιορισμός τους στην ιδιωτική σφαίρα προκειμένου να παγωθεί μια έλλογη συναίνεση στη δημόσια σφαίρα: είναι, μάλλον, η 'τιθάσει-

ση' αυτών των παθών μέσα από την αξιοποίησή τους για την προώθηση δημοκρατικών στόχων και μέσα από τη δημιουργία συλλογικών μορφών ταύτισης γύρω από δημοκρατικά προτάγματα.

Η ερμηνεία αυτή του όρου 'αντίπαλος' πρέπει να διαχωρισθεί σαφώς από τη χρήση του στον φιλελεύθερο λόγο. Στην ανωτέρω ερμηνεία, ο ανταγωνισμός δεν εξαλείφεται, αλλά 'μετουσιώνεται.' Απεναντίας, οι φιλελεύθεροι λέγοντας 'αντίπαλος' εννοούν απλώς 'οικονομικός ανταγωνιστής.'³ Το πεδίο της πολιτικής θεωρείται ως ένας ουδέτερος στίβος, όπου διάφορες ομάδες συναγωνίζονται για να κερδίσουν δύναμη και εξουσία. Οι ομάδες αυτές δεν θέτουν σε αμφισβήτηση την κυρίαρχη ηγεμονία ούτε αποβλέπουν στον μετασχηματισμό των σχέσεων εξουσίας· σκοπός τους είναι να παραγκωνίσουν κάποιους άλλους για να καταλάβουν τη θέση τους. Πρόκειται απλώς για οικονομικού τύπου ανταγωνισμό μεταξύ ηγετικών ομάδων. Στο αγωνιστικό πρότυπο, αντιθέτως, η *κατ' εξοχήν ανταγωνιστική* διάσταση είναι πάντοτε παρούσα· μάλιστα μια διαρκής σύγκρουση ανάμεσα σε αντίπαλα ηγεμονικά προγράμματα, σύγκρουση η οποία δεν επιδέχεται ορθολογική επίλυση· κάποιο από τα προγράμματα αυτά πρέπει να ηττηθεί. Εδώ πρόκειται για πραγματική αντιπαράθεση η οποία, όμως, διέπεται από ένα σύνολο δημοκρατικών διαδικασιών που είναι κοινά αποδεκτές στους αντιπάλους.

Οι φιλελεύθεροι θεωρητικοί δεν είναι σε θέση να κατανοήσουν όχι μόνον την ύπαρξη διχόνοιας στην κοινωνική ζωή και την αδυνατότητα αμερόληπτων, έλλογων λύσεων στα πολιτικά θέματα, αλλά ούτε και την ευεργετική λειτουργία για την κοινωνική συνοχή που επιτελεί η σύγκρουση στη σύγχρονη δημοκρατία. Η εύρυθμη λειτουργία της δημοκρατίας απαιτεί την αντιπαράθεση ανάμεσα σε δημοκρατικές πολιτικές θέσεις. Ελλείπει αυτής, ελλοχεύει πάντοτε ο κίνδυνος αντί της δημοκρατικής αντιπαράθεσης να αναπτυχθούν αντιπαράθεσεις ανάμεσα σε ασυμβίβαστες ηθικές αξίες ή ουσιοκρατικές μορφές ταύτισης. Η υπερβολική έμφαση στη συναίνεση, μαζί με την αποκηρύξη της αντιπαράθεσης, οδηγούν σε απάθεια και σε έλλειψη ενδιαφέροντος για συμμετοχή στα κοινά. Η διαμάχη γύρω από εναλλακτικές δυνατότητες αποτελεί, συνεπώς, ανάγκη για μια δημοκρατική κοινωνία. Η δημοκρατία πρέπει να διασφαλίσει τη δυνατότητα πολιτικών μορφών ταύτισης γύρω από σαφώς διαφοροποιημένες δημοκρατικές θέσεις· ή, όπως λέει ο Niklas Luhman (1990: 51), πρέπει να υπάρξει μια σαφής 'διάσπαση της κορυφής', μια πραγματική διαφορά και δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στις πολιτικές της κυβέρνησης και τις προτάσεις της αντιπολίτευσης. Η συναίνεση είναι απαραίτητη, αλλά πρέπει να συνοδεύεται από διαφωνία. Η συναίνεση

είναι αναγκαία όσον αφορά τους θεσμούς που συγκροτούν τη δημοκρατία και τις ηθικο-πολιτικές αξίες που θα πρέπει να διέπουν την πολιτική ένωση. Πάντοτε, όμως, θα υπάρχουν διαφωνίες σχετικά με το νόημα των αξιών αυτών και για το πώς θα πρέπει να εφαρμοστούν. Σε μια πλουραλιστική δημοκρατία, τέτοιες διαφωνίες, που δίνουν στον λαό τη δυνατότητα διαφορετικών πολιτικών ταυτίσεων, δεν είναι απλώς νόμιμες, είναι αναγκαίες· είναι το ίδιο το αντικείμενο της πολιτικής ζωής της δημοκρατίας. Όταν, λόγω της έλλειψης δημοκρατικών μορφών ταύτισης, παρεμποδίζεται η ανάπτυξη της αγωνιστικής δυναμικής του πλουραλισμού, τα πάθη δεν μπορούν να βρουν μια δημοκρατική δίοδο έκφρασης. Το γεγονός αυτό δημιουργεί γόνιμο έδαφος για την ευδοκίμηση μορφών πολιτικής που εκφράζουν ουσιοκρατικές ταυτότητες –εθνικιστικές, θρησκευτικές ή εθνοτικές– και για την αύξηση των αντιπαραθέσεων γύρω από ασυμβίβαστες και αδιαπραγμάτευτες ηθικές αξίες.

Πέρα από την Αριστερά και τη Δεξιά

Για τους παραπάνω λόγους, θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε με επιφύλαξη τη σημερινή τάση να επιδοκιμάζεται η άμβλυνση των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς και να προβάλλεται μια πολιτική 'πέρα από την Αριστερά και τη Δεξιά'. Η εύρυθμη λειτουργία της δημοκρατίας έχει ανάγκη τις έντονες συγκρούσεις ανάμεσα σε δημοκρατικές πολιτικές θέσεις. Ο ανταγωνισμός μπορεί να λάβει διάφορες μορφές· είναι αυταπάτη να πιστεύει κανείς ότι μπορεί να εξαλειφθεί τελείως. Για να καταστεί δυνατός ο μετασχηματισμός των ανταγωνιστικών σχέσεων σε αγωνιστικές, απαιτείται η ύπαρξη πολιτικών διαύλων που θα επιτρέψουν την εκδήλωση της σύγκρουσης εντός των ορίων ενός πλουραλιστικού δημοκρατικού συστήματος, το οποίο θα παρέχει δυνατότητες ταύτισης γύρω από εναλλακτικές δημοκρατικές προτάσεις.

Σε αυτό το πλαίσιο, θα ήθελα να τονίσω τις βλαβερές συνέπειες μιας θέσης που υποστήριξαν ο Ulrich Beck και ο Anthony Giddens και που είναι σήμερα της μόδας: ότι, δηλαδή, το συγκρουσιακό μοντέλο πολιτικής έχει πια ξεπεραστεί. Κατά τη γνώμη τους, το πρότυπο πολιτικής φίλου-εχθρού χαρακτηρίζει την κλασική βιομηχανική νεωτερικότητα, την 'πρώτη νεωτερικότητα'. Τώρα, ισχυρίζονται, ζούμε σε μια διαφορετική, 'δεύτερη', 'ανακλαστική' νεωτερικότητα, όπου θα πρέπει να δίνεται έμφαση κυρίως στην 'υπο-πολιτική', σε θέματα 'ζωής και θανάτου.'

Στον πυρήνα της αντίληψης περί ανακλαστικής νεωτερικότητας –όπως και σε εκείνον της διαβουλευτικής δημοκρατίας, με διαφορετική, όμως, μορφή– βρίσκεται η ιδέα ότι μπορεί να εξαιρεθεί η ανταγωνιστική διάσταση του πολιτικού, καθώς και η πεποίθηση ότι έχουν πια εκλείψει οι σχέσεις φίλου-εχθρού. Όπως ισχυρίζονται, στις μετα-παραδοσιακές κοινωνίες, οι συλλογικές ταυτότητες δεν δομούνται πλέον με βάση τη διάκριση ‘Εμείς’ και ‘Αυτοί.’ Τούτο σημαίνει ότι στην πολιτική έχουν εξανεμιστεί οι διαχωριστικές γραμμές και ότι συνεπώς πρέπει, κατά την έκφραση του Beck, να ‘επιανεφεύρουμε’ την πολιτική. Ο Beck υποστηρίζει, πράγματι, ότι ο γενικευμένος σκεπτικισμός και η διάχυτη σήμερα αμφιβολία αποκλείουν την ανάδυση ανταγωνιστικών σχέσεων. Έχουμε περάσει σε μια εποχή αμφιταλάντευσης, στην οποία κανείς πια δεν πιστεύει ότι κατέχει την αλήθεια. Καθώς οι ανταγωνισμοί πήγαζαν από μια τέτοια βεβαιότητα, στερούνται πλέον λόγου ύπαρξης. Κάθε εγχείρημα καθορισμού ενός αντιπάλου και οργάνωσης συλλογικών ταυτοτήτων με όρους Αριστεράς και Δεξιάς απαξιώνεται ως ‘αναχρονισμός’ ή (στη γλώσσα του Tony Blair) ως ‘πολιτική των Παλαιών Εργατικών.’

Η συγκρουσιακή πολιτική θεωρείται ότι ανήκει στο παρελθόν· η προκρινόμενη μορφή δημοκρατίας είναι συναινετική και αποπολιτικοποιημένη. Σήμερα, οι όροι-κλειδιά του πολιτικού λόγου είναι ‘καλή διακυβέρνηση’ και ‘δημοκρατία πέρα από κομματισμούς.’ Κατά τη γνώμη μου, αυτή ακριβώς η ανικανότητα των παραδοσιακών κομμάτων να προσφέρουν διακριτές μορφές ταύτισης γύρω από εναλλακτικά προγράμματα διάνοιξε ένα πεδίο που επιτρέπει την άνθιση του δεξιού λαϊκισμού. Πράγματι, τα δεξιά λαϊκιστικά κόμματα είναι συχνά τα μόνα που προσπαθούν να υποδαυλίσουν τα πάθη και να δημιουργήσουν συλλογικές μορφές ταύτισης. Σε αντίθεση με όλους όσους πιστεύουν ότι η πολιτική μπορεί να αναχθεί σε ατομικά κίνητρα, γνωρίζουν καλά ότι η πολιτική συνίσταται στη δημιουργία ενός ‘Εμείς’ σε αντιδιαστολή με ένα ‘Αυτοί’, και ότι απαιτεί τη διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων. Εξού και η έντονη απήχηση του λόγου τους: προσφέρει συλλογικές μορφές ταύτισης γύρω από την έννοια του ‘λαού’.

Επιπλέον, τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα πολλών χωρών, υπό τη σημαία του ‘εκσυγχρονισμού’, έχουν πλέον ταυτιστεί σχεδόν αποκλειστικά με τα μεσαία στρώματα και αδιαφορούν για τις αγωνίες των ομάδων εκείνων που τα αιτήματά τους θεωρούνται ‘αναχρονιστικά’ ή ‘οπισθοδρομικά.’ Με αυτά τα δεδομένα, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη η όλο και μεγαλύτερη αποξένωση όσων ομάδων νιώθουν ότι ‘οι ελίτ του κατεστημένου’ τους έχουν στερήσει τη δυνατότητα ουσιαστικής άσκησης των πολιτικών τους δικαιωμάτων.

Όταν ο κυρίαρχος λόγος διακηρύσσει ότι δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα πέρα από την τρέχουσα νεο-φιλελεύθερη μορφή παγκοσμιοποίησης –και ότι πρέπει να αποδεχθούμε τις επιταγές της–, είναι επόμενο να πληθαίνει ο αριθμός όσων τείνουν ευήκοοι ους σε αυτούς που ισχυρίζονται ότι υπάρχουν άλλες λύσεις και ότι θα δώσουν πίσω στον λαό τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων. Όταν η πολιτική ζωή της δημοκρατίας αδυνατεί πλέον να διαμορφώσει τους όρους της συζήτησης σχετικά με τον τρόπο οργάνωσης του συλλογικού βίου, όταν περιορίζεται στο να διασφαλίζει τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την ομαλή λειτουργία της αγοράς, τότε οι συνθήκες ευνοούν την έκφραση της λαϊκής δυσαρέσκειας από χαρισματικούς δημαγωγούς. Θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι, σε μεγάλο βαθμό, η επιτυχία των δεξιών λαϊκιστικών κομμάτων οφείλεται στο γεγονός ότι προσφέρουν ελπίδα στον κόσμο, μια πίστη ότι τα πράγματα μπορούν να αλλάξουν. Φυσικά, πρόκειται για φρούδες ελπίδες που στηρίζονται σε σαθρές αρχές και απαράδεκτους μηχανισμούς αποκλεισμού, στους οποίους η ξενοφοβία παίζει συνήθως κεντρικό ρόλο. Αλλά όταν τα κόμματα αυτά είναι τα μόνα που παρέχουν μια διεξοδο για την εκτόνωση των πολιτικών παθών, το γεγονός ότι προτείνουν, κατά τον ισχυρισμό τους, μια εναλλακτική λύση, μπορεί να λειτουργήσει ως μαγνήτης. Και είναι, συνεπώς, πιθανό να αυξηθεί η απήχησή τους. Για να δοθεί μια σθεναρή απάντηση στα κόμματα αυτά, είναι ανάγκη να γίνουν κατανοητές οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που επέτρεψαν την ανάπτυξή τους. Η ευδόωση αυτού του εγχειρήματος προϋποθέτει ένα θεωρητικό πλαίσιο που δεν αρνείται την ανταγωνιστική διάσταση του πολιτικού.

Η πολιτική στον άξονα της ηθικής

Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι η άνοδος του δεξιού λαϊκισμού δεν μπορεί να ανακοπεί με την ηθική καταδίκη: η αντιμετώπιση αυτή, που υπήρξε η κύρια αντίδραση στο εν λόγω φαινόμενο (πράγμα, εξάλλου, αναμενόμενο, αφού συνάδει με την κυρίαρχη μετα-πολιτική θεώρηση) έχει αποδειχθεί ως τώρα τελείως ανεπαρκής. Πρόκειται, ωστόσο, για μια αντίδραση που αξίζει να μελετηθεί προσεκτικά, καθώς μπορούμε έτσι να διαμορφώσουμε μια καλύτερη αντίληψη για τη μορφή που παίρνουν σήμερα οι ανταγωνισμοί.

Όπως ήδη επισήμανα, ο κυρίαρχος λόγος ισχυρίζεται ότι το συγκρουσιακό μοντέλο πολιτικής έφτασε στο τέλος του και ότι έχει διαμορφωθεί μια κοινωνία συναίνεσης, πέρα από Αριστερά και Δεξιά. Η πολιτική, ωστόσο, όπως υποστηρίζα, προϋποθέτει πάντοτε έναν διαχωρισμό ανάμεσα σε Εμάς

και Αυτούς. Γι' αυτό και η συναίνεση που ευαγγελίζονται οι υπέρμαχοι της δημοκρατίας 'πέρα από κομματισμούς' δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη χάραξη πολιτικών συνόρων και τον ορισμό ενός 'εκτός', ενός 'Αυτοί' που να διασφαλίζει την ενότητα της συναίνεσης και τη συνοχή του 'Εμείς.' Στο εν λόγω 'Αυτοί' έχει δοθεί σήμερα το βολικό όνομα 'άκρα Δεξιά', όρος αναφερόμενος σε ένα αμάλγαμα ομάδων και κομμάτων που καλύπτουν ευρύ φάσμα, από περιθωριακές ομάδες ακραίων στοιχείων και νεο-ναζί, ως την ανταρχική δεξιά και τα διάφορα νέα, δεξιά λαϊκιστικά κόμματα. Φυσικά, ένα ετερογενές κατασκευάσμα αυτού του είδους δεν βοηθά στην κατανόηση της φύσης και των αιτιών του δεξιού λαϊκισμού. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμο, όμως, για την περιχαράκωση της ταυτότητας των 'καλών δημοκρατών'. Καθώς η πολιτική έχει γίνει, υποτίθεται, μη συγκρουσιακή, το 'Αυτοί' που απαιτείται για τη συγκρότηση του 'Εμείς' των καλών δημοκρατών δεν μπορεί πλέον να νοηθεί με όρους πολιτικού αντιπάλου. Η άκρα Δεξιά εξυπηρετεί άριστα τις παρούσες ανάγκες, γιατί επιτρέπει τη χάραξη διαχωριστικών γραμμών στο επίπεδο της ηθικής, ανάμεσα στους 'καλούς δημοκράτες' και την 'κακή άκρα Δεξιά': έτσι η τελευταία μπορεί να αντιμετωπιστεί με ηθικές καταδίκες, παρά με πολιτικό αγώνα. Αυτός είναι και ο λόγος που κυρίαρχη αντίδραση στην άνοδο των δεξιών λαϊκιστικών κινήματων αποτελούν η ηθική καταδίκη και η δημιουργία 'καραντίνας' ['cordon sanitaire'] γύρω από την 'άκρα Δεξιά.'

Εκείνο, όμως, που συμβαίνει στην πραγματικότητα, πόρρω απέχει από αυτό που θα ήθελαν να πιστέψουμε οι θιασώτες της μετα-πολιτικής προσέγγισης. Η πολιτική, με τους υποτίθεται παρωχημένους ανταγωνισμούς της, δεν έχει παραχωρήσει τη θέση της σε ηθικές διαμάχες γύρω από 'θέματα διαβίωσης' και 'ανθρώπινα δικαιώματα.' Η ανταγωνιστική πολιτική ζει και βασιλεύει, με τη διαφορά ότι τώρα εκτυλίσσεται στον άξονα της ηθικής. Και όχι μόνον δεν έχουν εκλείψει, αλλά χαράσσονται διαρκώς διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα σε 'Εμάς' και 'Αυτούς': καθώς, όμως, το 'Αυτοί' δεν μπορεί πλέον να οριστεί με πολιτικούς όρους, οι σημερινοί διαχωρισμοί διαμορφώνονται με ηθικούς όρους, διακρίνοντας 'εμάς, τους καλούς' από 'αυτούς, τους κακούς.'

Φοβάμαι ότι αυτός ο τύπος πολιτικής – μια πολιτική που εκδιπλώνεται στο πεδίο της ηθικής – δεν συμβάλλει στη δημιουργία της 'αγωνιστικής δημόσιας σφαίρας' η οποία, όπως υποστήριξα, είναι αναγκαία για μια ακμαία δημοκρατική ζωή. Όταν ο αντίμαχος δεν προσδιορίζεται με πολιτικούς, αλλά με ηθικούς όρους, μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο ως εχθρός και όχι ως αντίπα-

λος. Καμία αγωνιστική διαμάχη δεν είναι δυνατή με ‘τους κακούς’: αυτοί πρέπει, απλώς, να εξαλειφθούν.

Θα έχει γίνει πλέον ξεκάθαρο ότι η προσέγγιση που υποστηρίζει το παρωχημένο της πολιτικής με βάση τη σχέση φίλος-εχθρός, στην πράξη καταλήγει να ενισχύει τον ανταγωνιστικό τύπο πολιτικής που θεωρεί ξεπερασμένο: αυτό συμβαίνει επειδή ορίζει το ‘Αυτοί’ της διχοτομίας ως ηθικό, δηλαδή ‘απόλυτο’ εχθρό, ο οποίος από τη φύση του δεν μπορεί να μετασχηματιστεί σε ‘αντίπαλο’. Αντί να βοηθούν στη συγκρότηση μιας δυναμικής, αγωνιστικής δημόσιας σφαίρας που να διατηρήσει ζωντανή τη δημοκρατία και να την εμβαθύνει, αυτοί που διατυμπανίζουν το τέλος του ανταγωνισμού και την έλευση μιας κοινωνίας συναίνεσης, στην πραγματικότητα θέτουν σε κίνδυνο τη δημοκρατία, γιατί δημιουργούν τις συνθήκες για την ανάδυση ανταγωνισμών που οι δημοκρατικοί θεσμοί δεν θα είναι σε θέση να διαχειριστούν.

Δεν θα μπορούσαμε να αντεπεξέλθουμε στην πρόκληση που θέτουν τα δεξιά λαϊκιστικά κόμματα, αν δεν υπάρξει μια βαθιά τομή στον τρόπο θεώρησης της πολιτικής ζωής της δημοκρατίας, καθώς και μια σοβαρή προσπάθεια ανάπτυξης μορφών ταύτισης που θα επέτρεπαν την κινητοποίηση των παθών μέσα σε δημοκρατικά πλαίσια. Όπως καταδεικνύουν οι πρόσφατες επιτυχίες του Le Pen στη Γαλλία, της Λίστας Pim Fortuyn στην Ολλανδία, του Λαϊκού Κόμματος στη Δανία και του Κόμματος της Προόδου στη Νορβηγία –για να μην αναφέρω τη σημαντική άνοδο που ήδη σημείωσαν παρόμοια κόμματα στην Ιταλία, την Αυστρία, το Βέλγιο και την Ελβετία– νέα πολιτικά σύνορα διαμορφώνονται στην ευρωπαϊκή πολιτική ζωή. Υπάρχει ο κίνδυνος τη θέση του διαχωρισμού Αριστεράς-Δεξιάς να πάρουν άλλοι διαχωρισμοί, που θα είναι πολύ δυσκολότερο να διευθετηθούν μέσα από την πλουραλιστική δημοκρατική αντιπαράθεση. Γι’ αυτό και αποτελεί επιτακτική ανάγκη να εγκαταλείψουμε τις ψευδαισθήσεις του συναινετικού μοντέλου πολιτικής και να θέσουμε τα θεμέλια μιας αγωνιστικής δημόσιας σφαίρας.

Με το να περιορίζονται σε εκκλήσεις για σύνεση, μετριοπάθεια και συναίνεση, τα δημοκρατικά κόμματα δείχνουν ότι αγνοούν το πώς λειτουργεί η λογική της πολιτικής. Δεν αντιλαμβάνονται την ανάγκη να αντιμετωπιστεί ο δεξιός λαϊκισμός μέσα από την κινητοποίηση των παθών και των συναισθημάτων για την επίτευξη δημοκρατικών στόχων. Δεν κατανοούν ότι η δημοκρατική πολιτική πρέπει να βρίσκει πραγματικό έρεισμα στις επιθυμίες και στα οράματα του λαού και ότι, αντί να αντιπαραθέτει τα συμφέροντα στα συναισθήματα και τη λογική στα πάθη, θα πρέπει να προσφέρει μορφές

ταύτισης που να αντιπαλεύουν εκείνες που προάγει η Δεξιά. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο λόγος και η ορθολογική επιχειρηματολογία θα πρέπει να διαγραφούν από την πολιτική, αλλά μάλλον ότι χρειάζεται να επανεξετάσουμε τη θέση τους σε αυτή. Είμαι πεπεισμένη ότι αυτό που διακυβεύεται σε μια τέτοια προσπάθεια είναι το ίδιο το μέλλον της δημοκρατίας.

Μετάφραση από τα αγγλικά:
Αλέξανδρος Κιουπκιολής

Σημειώσεις

1. Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε για πρώτη φορά ως εναρκτήρια καθηγητική παράδοση στο Πανεπιστήμιο του Westminster, τον Μάιο του 2002. Γι' αυτό και διατηρείται σε μεγάλο βαθμό ο προφορικός του χαρακτήρας.

2. Το επιχείρημα αυτό αναπτύσσεται στο Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*, London: Verso.

3. Με τη λέξη 'οικονομικός ανταγωνιστής' αποδίδω τον όρο 'competitor' του αγγλικού πρωτοτύπου. Η Mouffe χρησιμοποιεί στη θεωρία της τον όρο 'antagonist' με την ιδιαίτερη έννοια του πολιτικού αντιπάλου που μάχεται για ένα διαφορετικό πολιτικό και κοινωνικό όραμα. (Σ.τ.Μ.)

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Habermas, J. (1996). 'Reply to Symposium Participants'. *Cardozo Law Review*, τ. 17, αρ. 4-5.
- Luhmann, N. (1990). 'The future of democracy'. *Thesis 11*, αρ. 26.
- Schmitt, C. (1988). *Η Έννοια του Πολιτικού*, μετάφραση-εισαγωγή Α. Λαβράνου, επιμ. Γ. Σταμάτης, Αθήνα: Κριτική.
- Staten, H. (1985). *Wittgenstein and Derrida*, Oxford: Basil Blackwell.